

५४७

(इंग्रजीमध्ये छापलेल्या न्यायनिर्णयाचे मराठीत भाषांतर)

प्रकाशनासाठी नाही

SCEM -4
SSS
26/02/19

भारताचे सर्वोच्च न्यायालय

फौजदारी अपिलीय अधिकारिता

फौजदारी अपील नं. ८८-८९/२०१९.

(एस. एल. पी. (फौ) क्र. ५४२२-५४२३/२०१३ यामधून उद्धभवणारे)

फौजदारी अपील क्रमांक ८८-८९/२०१९.

राजू जगदीश पासवान

अपिलार्थी

विरुद्ध

महाराष्ट्र शासन

उत्तरवादी

न्यायनिर्णय

एल. नागेश्वर राव, न्या.

परवानगी दिली.

१) अपिलार्थीस सुनावण्यात आलेली मृत्युदंडाची शिक्षा त्याने केलेल्या गुन्ह्याच्या तुलनेत विषम आहे का? हा या अपिलात उद्धभवणारा वाद प्रश्न आहे.

२) दिनांक २१/०६/२०१० रोजी २०.४५ वाजता, हणमंत शेषराव शिरसाट यांनी मिरज ग्रामीण पोलीस स्टेशन मध्ये जबाब दिला की त्यांची ९ वर्षाची आणि ४ थ्या इयत्तेत श्री समर्थ आश्रम शाळा, बेडग, या शाळेत शिकणारी मुलगी सकाळी १०.०० वाजल्यापासून बेपत्ता होती. त्यांनी असे सांगितले की, त्यादिवशी ५.१५ मिनिटांनी जेव्हा ते त्यांच्या मुलीला घरी घेऊन जाण्यासाठी तिच्या शाळेत गेले तेव्हा त्यांना त्यांची मुलगी भेटली नाही. तिच्या वर्गशिक्षिकेने त्यांना सांगितले की त्यांची मुलगी शाळेत आलीच नाही. शिरसाट यांनी त्यांच्या हरवलेल्या मुलीचा शोध घेण्यास सुरुवात केली. आकाश (सा.क्र ४), रा. मगुआई मंदिरामागे आणि त्याची बहीण पूजा यांनी माहिती दिली की शिरसाट यांच्या मुलीला काळ्या रंगाचे शर्ट, पॅन्ट घातलेल्या एका माणसाने ओढ्या गावच्या पुढे असलेल्या उसाच्या शेतात नेले आहे. शिरसाट पोलीसांसोबत त्यांच्या मुलीला ४४१

५४

शोधण्यासाठी सदर उसाच्या शेतात गेले जिथे त्यांना तिची शाळा अभिलेख वही मिळून आली. त्यानंतर गावातच केलेल्या पुढील चौकशीमध्ये, सिधराम सखाराम खाडे (सा. क्र. १३) ज्यांचे बेडग गावात प्रोव्हिजन स्टोअर्स आहे, यांनी सांगितले की त्यांनी एका काळे कपडे घातलेल्या माणसाला, जो त्यांच्या दुकानात तंबाखू विकत घ्यायला आला होता, बघितले होते. गावकरी लोक आणि पोलीस बाळकृष्ण पोल्ट्री फार्म येथे गेले आणि त्यांनी काळे कपडे घातलेल्या माणसाबाबत चौकशी केली. येथे हे नमूद करणे संयुक्तिक होईल की शिरसाट हे देखील बाळकृष्ण पोल्ट्री फार्म येथे काम करीत होते. अपिलार्थी यांनी सुरुवातीला सदर हरवलेल्या मुलीबद्दल काहीही माहिती नसल्याचे सांगितले. परंतु, पोलीसांनी कसून चौकशी केल्यावर त्याने सांगितले की त्याने सदर मुलीला, ती किंचाळून ओरडू नये म्हणून तिचे तोंड घट्ट दाबून, जवळच असलेल्या उसाच्या शेतात नेले. त्याने तिच्याशी जबरी संभोग केला आणि त्यानंतर तिला जवळच असलेल्या विहिरीत ढकलून दिले. सदर विहिरीमधून तिचे प्रेत शोधण्यासाठी शोध घेण्यात आला परंतु तो अयशस्वी ठरला. पोलीसांनी एक कुशल पाणबुड्या नामे बाळू महादेव पाटील (सा.क्र.५) यास पाचारण केले व त्याने सदरचे प्रेत विहिरीतून बाहेर काढले. शिरसाट यांनी सदरचे प्रेत त्यांच्या मुलीचे असल्याचे ओळखले. त्यावरून भारतीय दंड विधानाचे (यानंतर भा. द. वि.) कलम ३०२, ३७६, २०१ अंतर्गत प्रथम खबरी अहवाल नोंदविण्यात आला. सा.क्र.३ - डॉ. सुनील पाटील व सा. क्र. ९- डॉ. जुबेर मोमीन यांनी प्रेताचे शवविच्छेदन केले. त्यांनी त्यांच्या साक्षीत असे सांगितले की मृताच्या तोंडामधून फेस येत होता आणि नाकातून रक्तस्रावहि झालेला होता. त्यांना तिच्या दोन्ही तळहातावर व पायाच्या तळव्यावर क्युटिस असेरिना (Cutis Aserina) आढळून आले. तसेच त्यांना योनिमार्गाचे म्युकोसा (mucosa or Vagina) कंजस्टेड (Congested) झाल्याचे आढळले आणि गुदद्वाराच्या म्युकोसावरही लालसरपणा आणि कंजेशन आढळले आणि योनिपटल नुकतेच पूर्णपणे फाटलेले आढळले. मृतमुलीच्या तोंडामधून काही चिकट द्रव पदार्थ बाहेर येत होता. सर्व जखमा या मृत्यूपूर्वीच झालेल्या आढळल्या. सदर डॉक्टरांनी त्यांच्या साक्षीमध्ये असे सांगितले की त्या मुलीवर योनीमार्गातून तसेच गुदद्वाराद्वारे संभोग झाल्याचे पुरावे होते. मृत्यूचे कारण बुडून मृत्यू असे नमूद केले होते.

३) अभिलेखावर आलेले साक्षी पुरावे तपासल्यानंतर सुनावणी न्यायालयाने अपिलार्थीला भा. द. वि. च्या कलम ३०२, ३७६ (२) (फ) आणि २०१ अन्वये सिद्धापात्त ठरवले. अपिलार्थीला शिक्षा सुनावण्यापूर्वी सुनावणी न्यायालयाने ज्यायोगे गुन्ह्याचा गंभीरपणा विकोपास जातो किंवा सौम्य होतो अशा खालील नमूद परिस्थिती विचारात घेतल्या.

i) बळीतेचे वडील जेथे काम करीत होते त्याच फॅक्टरी मध्ये आरोपी काम करीत होता. आणि फॅक्टरीच्या जागेतच राहत होता.

ii) आरोपीला बळीत मुलीचा शाळेच्या वेळा माहिती असण्याची दाट शक्यता होती आणि वस्तुस्थिती ही होती की ती फॅक्टरी च्या जागेपासून लांब अंतरावर असलेल्या शाळेत एकटीच जात येत असे. ५५

४४)

- iii) गावापासून ते फॅक्टरी पर्यंतचा रस्ता कमी रहदारीचा होता.
- iv) सदर मुलीला मर्गूआई मंदिरापासून उसाच्या शेतापर्यंत नेले होते आणि ते अंतर सु. १ कि .मी. आहे.
- v) शेतातील उसाच्या पिकाची उंची, अभिलेखावर घेण्यात आलेल्या छायाचित्रावरून दिसून येते. आणि त्या उंचीमुळे बाहेरून जाणाऱ्या रस्त्यावरून शेतामध्ये घडणाऱ्या गोष्टी दिसून येत नाहीत.
- vi) आरोपीने सदर मुलीसोबत नैसर्गिक तसेच अनैसर्गिक लैंगिक संभोग केला ज्यामुळे सदर मुलगी बेशुद्ध झाली.
- vii) आरोपीने तिचे तोंड आणि नाक अशा पद्धतीने दाबले की त्यामुळे तिच्या तोंडातून फेस आला आणि नाकावाटे रक्तस्राव झाला.
- viii) आरोपीने सदर मुलीला बेशुद्धावस्थेतच बलात्कार केलेल्या ठिकाणापासून १५० चौ. फूट. अंतरावर असलेल्या विहिरीजवळ नेले आणि त्यानंतर तिला विहिरीत फेकले.
- ix) सदर कृत्य स्वतःला वाचविण्यासाठी केले गेले.
- x) खबर देणार आणि आरोपी यांच्यात कोणतेही वैमनस्य नव्हते.
- xi) खोट्या प्रकरणात गोवले गेल्याचा आरोप सिद्ध करण्यासाठी कोणतेही संयुक्तिक कारण दाखवलेले नाही.
- xii) खोटे गोवले गेल्याचा बचाव अविश्वसनीय आणि न चालण्याजोगा आहे. खबर देणार हा, ज्यांनी बिहारी माणसाविरुद्ध आंदोलन केले, अशा कोणत्याही राजकीय पक्षाशी, संबंधित नाही.
- xiii) ज्यावेळेस आरोपीने सदरचे क्रूर कृत्य केले त्यावेळेस सदर अज्ञान मुलगी असहाय्य होती.
- xiv) सदरची मुलगी केवळ ९ वर्षाची होती आणि निरागस होती.
- xv) सदर मुलीस छळवणुकीस सामोरे जावे लागले आहे जे वैद्यकीय पुराव्यातून स्पष्टपणे उघड आहे. आरोपास सौम्य करणारे पुरावे जवळपास नाहीतच. तरीसुद्धा जर ते शोधावयाचे असल्यास ते खालीलप्रमाणे आहेत.
- १) आरोपीचे वय - २२ वर्षे आहे.
- २) सदरचा खटला परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारलेला आहे.
- ३) अपिलार्थी यांनी केलेले अघोरी कृत्य लक्षात घेता ते कोणत्याही प्रकारच्या दयेस पात्र नाहीत असे गृहीत धरून सुनावणी न्यायालयाने अपिलार्थी याने भा. द. वि. च्या कलम ३०२ अन्वये केलेल्या अपराधासाठी त्याला मरेपर्यंत फाशीची शिक्षा सुनावली. तसेच भा. द. वि. च्या कलम ३७६ (२) (फ) अन्वये केलेल्या अपराधासाठी सुद्धा त्यास सिद्धपराधी ठरवले आणि त्यास जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली आणि भा.द.वि. च्या कलम २०१ अन्वये केलेल्या अपराधासाठी ७ वर्षे तुरुंगवासाची शिक्षा सुनावली.
- ४) सुनावणी न्यायालय यांनी सदरचे प्रकरण उच्च न्यायालय यांचे कडे अपिलार्थी याना सुनावण्यात आलेली मृत्युदंडाची शिक्षा कायम करण्यासाठी संदर्भित केले. उच्च न्यायालय यांनी अभिलेखावर असलेल्या साक्षी पुरावे पुन्हा समजून घेऊन अपिलार्थीला भा. द. वि. चे कलम ३०२, ३७६ (२) (फ) आणि २०१ अन्वये

४४)

५५

सुनावलेली शिक्षा कायम केली. उच्च न्यायालय यांनी असे मानले की अपिलार्थी हा ९ वर्षे वयाच्या मुलीवर बलात्कार आणि तिचा खून अशा भयानक अपराधास जबाबदार आहे. उच्च न्यायालय यांनी याही गोष्टीचा विचार केला की अपिलार्थी याने बळीतेला ती जिवंत असतानाच विहिरीत फेकले आणि बळीत मुलीचा बुडून मृत्यू झाला.

एका असहाय्य मुलीवर भीषण आणि अघोरी कृत्य केल्यानंतरही अपिलार्थीला कोणत्याही प्रकारचा अनुताप, पश्चताप झालेला नव्हता किंवा टोचणी लागली नव्हती आणि म्हणून अपिलार्थीस कोणत्याही प्रकारे दया दाखवू नये असे उच्च न्यायालय यांचे मत होते. उच्च न्यायालय यांनी सुनावणी न्यायालयाने भा. द. वि. च्या कलम ३०२ अन्वये सुनावलेली मृत्युदंडाची शिक्षा कायम करण्यापूर्वी सदर आरोपास सौम्य आणि तीव्र करणाऱ्या वस्तुस्थितीची सविस्तर तपासणी केली आहे.

5) दिनांक ८/७/२०१३ रोजी सदर प्रकरणात शिक्षादेशापुरती मर्यादित नोटीस जारी केली. आम्ही अपिलार्थी तर्फे सन्मा. वकील आणि शासनातर्फे अभियोक्ता यांचे शिक्षादेशासमर्थनार्थ म्हणणे ऐकले. अपिलार्थी यांच्या वकिलांनी, 'संपूर्ण प्रकरण परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित आहे आणि जी परिस्थिती सिद्ध झाली आहे त्यामुळे मृत्युदंडाच्या शिक्षेस समर्थन होत नाही' या त्यांच्या म्हणण्याच्या समर्थनार्थ अभिलेखावर आलेले साक्षी पुरावे पुन्हा आमच्यासमोर आणले.

6) समाजामध्ये शांतता, सुव्यवस्था आणि सुरक्षा राखणे हे नागरी समाजाचे पूर्वापार पासूनचे कर्तव्य आहे. ज्यायोगे अवघा समाज बांधून राहिला जातो, अशा नियमांचे ज्यांनी उल्लंघन केले त्यांना शिक्षा देणे हा सदर समाजाच्या प्रत्येक घटकाचा कायदेशीर अधिकार आहे. सुनावण्यात आलेली शिक्षा हि अपराध्यासाठी त्याच्या कर्माचे फळ असते. समाज अशा अपराध्याला शिक्षा करतो याचे कारण अपराध्याला जी योग्य शिक्षा आहे ती देणे हा समाजाचा नैतिक अधिकारच आहे, एवढेच नसून शिक्षा सुनावल्यामुळे उपयुक्त सामाजिक परिणाम दिसून येतील; अपराध्यांना समाजात राहण्यास असमर्थ ठरवून समाजाचे रक्षण होईल; पूर्वीच्या अपराध्यांचे पुनर्वसन होईल किंवा संभाव्य अपकृत्य करणार्यांना प्रतिबंध होईल. फौजदारी गुन्ह्यासाठी शिक्षा सुनावणे म्हणजे अपराध्यास त्याच्या दृष्टकृत्याबद्दल मिळालेली शिक्षा, अपराधास प्रतिबंध आणि पुनर्वसन असे पूर्वापार समजले जात असे आणि यातच आता कदाचित याचाही समावेश केला जाऊ शकेल की पुढील अपराध करण्यापासून रोखणे (जसे की अपराध्याच्या पुढील अपराध करण्याच्या त्याच्या क्षमतेपासून लांब ठेवणे) आणि ज्यायोगे जनतेचा विश्वास वाढवणे.

7) एखाद्या व्यक्तीचा खून केल्यानंतर अपराध्यास भा.द. वि. च्या कलम ३०२ अन्वये मृत्युदंड किंवा जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली जाते. या न्यायालयाने 'जगमोहनसिंग विरुद्ध उत्तर प्रदेश शासन' या प्रकरणात, भा. द. वि. चे कलम ३०२ अंतर्गत खुनाच्या अपराधासाठी दिलेली मृत्युदंडाची शिक्षा कमी केली. न्या. व्ही. आर. कृष्णा अय्यर यांनी राजेंद्र प्रसाद वि. उ. प्र शासन या प्रकरणातील नोंदवलेली काही निरीक्षणे जी ५५

५४)

'जगमोहन' या प्रकरणातील घटनापीठाच्या न्यायनिर्णयाच्या परस्पर विरोधी आहेत हे विचारात घेता, या न्यायालयासाठी भा. द. वि. चे कलम ३०२ च्या वैधतेचा विचार करणे आवश्यक होते. बेचन सिंग वि. पंजाब राज्य या प्रकरणात हे न्यायालय अशा निर्णयाप्रत आले की भा. द. वि. च्या कलम ३०२ प्रमाणे खुनाच्या अपराधासाठी मृत्युदंडाची शिक्षा देणे हे सनदशीर आहे. 'बेचन सिंग' (सु. प्रा) या प्रकरणात फौजदारी प्रक्रिया संहिता (१९७३) (फौ. प्र. सं) कलम ३५४ (३) या मध्ये दिलेली शिक्षा पद्धती जी न्यायालयाची विना मार्गदर्शक आणि विना अडथळा अधिकारिता आहे, ती वर विचार केला गेला. फौ. प्र. सं. चे कलम ३५४ (३) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे ज्यावेळी ज्या अपराधासाठी मृत्युदंडाची शिक्षा किंवा त्याऐवजी जन्मठेप किंवा काही वर्षासाठी तुरुंगवासाची शिक्षा आहे, त्या अपराधासाठी अशी शिक्षा सुनावली जाते, त्यावेळी न्यायनिर्णयामध्ये शिक्षादेशाच्या समर्थनार्थ त्याची कारणे नमूद केली पाहिजेत आणि मृत्युदंडाची शिक्षा झाली असल्यास त्यासाठीची विशिष्ट कारणे नमूद केली पाहिजेत. असेही गृहीत धरण्यात आले आहे की फौ. प्र. सं. चे कलम ३५४ (३) लागू करण्यात आल्यानंतर बदललेल्या वैधानिक धोरणानुसार खुनाच्या अपराधासाठी सामान्यतः जन्मठेपेची शिक्षा आहे आणि काही अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये मृत्युदंडाची शिक्षा आहे. तसेच हेही गृहीत धरले गेले की न्यायालयाने शिक्षा सुनावण्यासाठी बहाल केल्या गेलेल्या स्वेच्छाधीन शक्ती या विना अडथळा किंवा विना मार्गदर्शक तत्वानुसार आहेत असे म्हणू शकत नाही. या स्वेच्छाधीन शक्तीचा अपराध्याला विकोपास नेणाऱ्या अथवा सौम्य करणाऱ्या सगळ्या परिस्थितींचा सारासार विचार करून, सर्वसामान्य तत्वांना न्यायिक निर्णयाद्वारे स्थिर रूप देऊन, विवेकाने वापर केला पाहिजे. आरोपास सौम्य किंवा तीव्र करणाऱ्या गोष्टी याना किती महत्व द्यायचे हे त्या केसची वस्तुस्थिती व परिस्थिती यावर अवलंबून असते परंतु कित्येक वेळी सदरच्या आरोपास विकोपास नेणाऱ्या किंवा सौम्य करणाऱ्या गोष्टी या एकमेकात एवढ्या गुंतलेल्या असतात की त्या प्रत्येकाचा स्वतंत्रपणे विचार कारणे अवघड असते. योजनाबद्ध पद्धतीने केलेला खून ज्यात कमालीच्या टोकाचे क्रौर्य किंवा अपवादात्मक दुराचरण अंतर्भूत होते आणि सशस्त्र सेनादलातील किंवा पोलीस दलातील किंवा लोकसेवक यापैकी एखाद्या कर्मचाऱ्याचा खून या काही विकोपास नेणाऱ्या परिस्थिती असतात. त्याचप्रमाणे आरोपीचे वय, सुधारण्याचे प्रवृत्तीची शक्यता, आरोपीचे पुनर्वसन, आरोपी भविष्यात अशाप्रकारच्या फौजदारी कृत्यात अडकणार नाही याची शक्यता, अतिशय टोकाचा मानसिक किंवा भावनिक विक्षोभ ज्यामुळे सदरचा गुन्हा घडला, समोरच्या व्यक्तीची बळजबरी किंवा त्याचा वरचढपणा ज्यामुळे आरोपीने सदरचा गुन्हा केला आहे, तसेच बिघडलेली मानसिक स्थिती या आरोपास काहीशा सौम्य करणाऱ्या परिस्थिती आहेत. भादविच्या कलम ३०२ अंतर्गत आरोपीस मृत्युदंडाची शिक्षा ठोठावण्यापूर्वी सदर गुन्हाशी संबंधित प्रत्येक घटना तसेच गुन्हेगार यांचा विचार केला गेला पाहिजे. 'बेचन सिंग' (सुप्रा) या प्रकरणात या न्यायालयाने झालेल्या गोष्टींचा विचार करून शेवटी निर्णय दिला की जन्मठेपेची शिक्षा हा नियम आहे आणि खुनाच्या आरोपीना मृत्युदंडाची शिक्षा हा अपवाद आहे. (कायद्याच्या सहाय्याने एखाद्याचा जीव घेण्याची शिक्षा हि फक्त अशा दुर्मिळात दुर्मिळ ४४)

५५)

प्रकरणातच देता येते जेथे दुसऱ्या पर्यायाचा प्रश्नच उदभवत नाही). या न्यायालयाने बचन सिंग (सुप्रा) या प्रकरणातील दुर्मिळातील दुर्मिळ केसच्या नियमावर "मच्छीसिंग आणि इतर विरुद्ध पंजाब राज्य" याही प्रकरणात विचार केला आणि असे मानले की एखाद्या प्रकरणात गुन्हा करण्याची पद्धत आणि हेतू, गुन्ह्याची परिणामकारकता, गुन्ह्याचे समाजविघातक किंवा तिरस्करणीय स्वरूप आणि खुनातील बळिताचे व्यक्तिमत्व या गोष्टी सदर प्रकरण हे दुर्मिळातील दुर्मिळ प्रकरणात मोडते की नाही हे ठरवताना विचारात घ्याव्या.

९) अपिलार्थी याने ९ वर्षे वयाच्या एका मुलीस उसाच्या शेतात ओढत नेले, तिच्यावर बलात्कार केला आणि तिला एका विहिरीत फेकले. वैद्यकीय साक्षी पुराव्यांनुसार मृत्यूचे कारण हे नुकताच झालेला लैंगिक संभोग आणि बुडून मृत्यू हे होते. सदरच्या खुनामध्ये अपवादात्मक स्वरूपाचे दुराचरण अंतर्भूत होते, जे आरोपास विकोपास नेणारी बाब आहे. गुन्हा करण्याची पद्धत पराकोटीची पाशवी आहे. परंतु खालील नमूद केलेल्या आरोपास सौम्य करणाऱ्या बाबी लक्षात घेता अपिलार्थी हा मृत्युदंडाच्या शिक्षेस पात्र नाही असे आमचे विचारांती मत आहे.

अ) गुन्ह्याचा सखोल विचार केल्यानंतर आम्ही सरकारपक्षाचे म्हणणे की खून सुनियोजित पद्धतीने करण्यात आला आहे हे मानण्यास तयार नाही.

ब) गुन्हा केला त्या वेळेस अपिलार्थी हा एक २२ वर्षे वयाचा तरुण मनुष्य होता.

क) आरोपीची पुढील गुन्हे करण्याची, ज्यायोगे समाजाला सततचा धोका होऊ शकतो, प्रवृत्ती आहे असे सिद्ध करणारा एकही पुरावा सरकारपक्षाने दिलेला नाही.

ड) आरोपीतामध्ये कोणतीही सुधारणा किंवा त्याचे पुनर्वसन होऊ शकत नाही हे दर्शविणारा एकही पुरावा सरकारपक्षाने अभिलेखावर आणलेला नाही.

१०) वरील गोष्टी लक्षात घेता, या खटल्यात मृत्युदंडाची शिक्षा योग्य आहे या कनिष्ठ न्यायालयाच्या या मताशी आम्ही सहमत नाहीत. खुनाच्या खटल्यामध्ये सिद्धापराधी ठरलेल्या आरोपीस शिक्षा ठोठावताना विचारात घ्यावयाच्या, या न्यायालयाने आखून दिलेल्या मार्गदर्शक सूचना लागू करताना आणि मृत्युदंडाची शिक्षा ही जेव्हा दुसरा पर्याय विनाकिंतु बंद झालेला आहे अशाच प्रकरणात देता येते याची जाणीव ठेऊन आम्ही या मताचे आहोत की सदरची केस ही दुर्मिळात दुर्मिळ केस नाही.

११) सुनावण्यात आलेली शिक्षा ही गुन्हा सापेक्ष असली पाहिजे. क्रूर शिक्षादेश हा आर्टिकल २१ च्या सुसंस्कृत न्यायतत्त्वशास्त्रासाठी एक शाप आहे. सॉलेम विरुद्ध हेलम या केसमध्ये यु.एस सर्वोच्च न्यायालयाने असे मानले की सापेक्षतेचे सर्वसामान्य तत्व हे तुरुंगवासाच्या शिक्षादेशासाठी लागू होते. हेलम (Helm) यांना १०० यु.एस डॉलर चा न वटणारा चेक दिल्याबद्दल सारुथ डाकोटा (Recidivist Statute of South Dakota) या राज्याच्या सराईत गुन्हेगारांसाठी असलेल्या कायदानुसार जन्मठेपेची शिक्षा, ज्यामध्ये त्याला पॅरोल (Parole) ची ही शक्यताही नाही, झाली होती. गुन्ह्याचे गांभीर्य आणि कडक शिक्षा हे न्यायालयाने ५५)

४४)

सापेक्षतेने विचार करण्यासाठी लक्षात घ्यावयाचे निकष होते. हेल्म (Helm) याला ठोठावण्यात आलेली जन्मठेपेची शिक्षा ही गुन्हा सापेक्ष आढळली नाही आणि म्हणून यु एस संविधानाच्या ८ व्या सुधारणेद्वारे त्यास प्रतिबंध केला गेला. कोकर वि. जॉर्जिया (Coker v/s Georgia) या केस मध्ये सज्जान स्त्री वर केलेल्या बलात्काराच्या गुन्ह्यासाठी दिलेली देहांताची शिक्षा ही अत्यंत अप्रमाणाशीर अशी होती आणि ती 'क्रूर आणि नेहमीपेक्षा निराळी शिक्षा' अशी होती. आणखी एका प्रकरणात गंभीर गुन्ह्यातील, जो नंतर खुनाचा गुन्हा झाला, सहभागी व्यक्तीला, त्याचा खून करण्याचा हेतू होता की नव्हता याचा कोणताही तपास न करता देहदंडाची शिक्षा सुनावण्यात आली जी सापेक्षतेमुळे यु.एस. संविधानाच्या ८ व्या सुधारणेचे उल्लंघन करणारी ठरली. यु.एस. सर्वोच्च न्यायालय यांनी ह्या अधिकाराची दिशा हे यु.एस. संविधानाच्या ८ व्या सुधारणेच्या सामान्यीकरणाच्या पैलूपेक्षा न्यायतत्त्वशास्त्राचा एक पैलू समजले. न्यायमूर्ती स्केलिया (justice स्केलिया) यांनी हार्मेलिन वि.मिशिगन (Harmelin V. Michigan) या प्रकरणात बहुलता मत देताना ठामपणे सांगितले की ज्या प्रकरणात देहदंडाची शिक्षा अंतर्भूत आहे अशा प्रकरणांना सापेक्षतेचा नियम लागू आहे. विक्रमसिंग उर्फ विकी विरुद्ध भारत सरकार या प्रकरणात या न्यायालयाने सापेक्षतेचे तत्व मान्य केले आहे आणि असे म्हटले आहे की शिक्षा ही गुन्ह्याचे स्वरूप आणि गांभीर्य या गोष्टींसापेक्ष असली पाहिजे.

१२) जन्मठेपेची शिक्षा ही जरी सिद्धपराधी आरोपीच्या उर्वरित आयुष्यासाठीची शिक्षा असते तरीही ती फौ. प्र. सं.चे कलम ४३३-अ लागू करण्याअगोदर १२ वर्षे होती. फौ.प्र.सं. कलम ४३३-अ चा अंतर्भाव केल्यानंतर जन्मठेपेची शिक्षा १४ वर्षे झाली. 'स्वामी श्रद्धानंद' १७ या प्रकरणात असे मानले गेले की न्यायालयास या शक्ती प्रदान करण्यात आल्या आहेत ज्यायोगे ते मृत्युदंडाची शिक्षा १४ वर्षापेक्षा जास्त वर्षांच्या जन्मठेपेच्या शिक्षेत बदलू शकतात आणि न्यायालयाने पुढील निर्देश दिले की सिद्धपराधी आरोपीस त्याच्या उर्वरीत आयुष्यात किंवा शिक्षादेशात नमूद केलेल्या कालावधीमध्ये, यथास्थिती, कारागृहातून सोडण्यात येऊ नये. स्वामी श्रद्धानंद याना सुनावण्यात आलेल्या मृत्युदंडाच्या शिक्षेला पुष्टी न देताना या न्यायालयास असे आढळले की जरी जन्मठेपेची शिक्षा शिक्षेतून सूट देण्याच्या अधीन राहून सामान्यतः १४ वर्षांची असली तरी ती ढोबळमानाने असापेक्ष आणि अपुरी आहे. स्वामी श्रद्धानंद (supra) या प्रकरणात व्यक्त केलेला दृष्टिकोन घटनापीठाने "भारत सरकार विरुद्ध श्रीहरन आणि इतर" १८ या प्रकरणात कायम केला.

१३) पण जरी ही आम्ही अशा मताचे आहोत की अपिलार्थीस मृत्युदंडाची शिक्षा देण्यात येऊ नये तरीही जन्मठेपेची शिक्षा भोगून झाल्यानंतर १४ वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर त्यास मुक्त होण्याचा हक्क नाही. अपिलार्थी याने ९ वर्षे वयाच्या असहाय्य मुलीवर केलेले पाशवी लैंगिक अत्याचार आणि तिचा केलेला निर्घृण खून या गोष्टी आम्हास हा निर्णय देण्यास भाग पडतात की अपिलार्थी यांस १४ वर्षे तुरुंगवासाची शिक्षा पूर्ण झाल्यानंतर मुक्त करणे हे समाजहिताचे नाही. गुन्ह्याचे गांभीर्य आणि ज्या पद्धतीने तो केला आहे हे लक्षात घेता, आम्ही या मताचे आहोत की अपिलार्थी ३० वर्षांच्या कैदेच्या शिक्षेस लायक आहे आणि या निष्कर्षाप्राप्ती येताना आम्ही ४४)

४५

या न्यायालयाचे अशाच प्रकारच्या प्रकरणातील उदा. टट्टु लोधी विरुद्ध मध्यप्रदेश सरकार १९

सेल्वम विरुद्ध राज्य सरकार २०

राजकुमार विरुद्ध मध्यप्रदेश २१

निलकुमार उर्फ अनिलकुमार विरुद्ध हरयाणा सरकार २२

अनिल उर्फ अँटनी विरुद्ध महाराष्ट्र सरकार २३

अभिप्राय विचारात घेतले आहेत

१४) राजेंद्रप्रसाद (सुप्रा) या प्रकरणात न्यायालयाने खालील सूचना दिल्या आहेत.

११४. खुनी आरोपीस तुरुंगवासाची शिक्षा देऊन सदर आरोपीपासून समाजाला वाचवणे थोड्या काळासाठी योग्यच आहे पण प्रदीर्घ मुदतीसाठी प्रत्यक्षात, त्यांना त्यांच्या अंतर्मनाची विविध पद्धतींनी, ज्यामध्ये वेगवेगळ्या न्यूरो - टेक्निक ज्यांचा आपल्याला अतिशय संपन्न वारसा लाभलेला आहे, अशा पद्धतींनी ओळख करून देऊन त्यांचे परिवर्तन घडवून आणणे हा उपाय आहे. जर कारागृह यंत्रणेला परंपरागत पद्धती अवलंबवायच्या असतील तर आपल्यासाठी योगशास्त्राचा ठेवाच उपलब्ध आहे. ज्यांचा प्रयोग आपण मानसिक स्वास्थ्य पराकोटीचे बिघडलेल्या आणि ज्यांपासून सर्वात जास्त धोका आहे अशा खुनाच्या आरोपाखालील आरोपींवर करू शकतो. न्यूरो विज्ञान हे थक्क करणाऱ्या शोधांच्या उंबरठ्यावर येऊन ठेपले आहे. योगशास्त्रामध्ये त्याचा विविध प्रकारांमुळे समस्यांवर उत्तम उत्तरे मिळतात. गुन्हेगारीशास्त्रामध्ये ध्यानधारणेचे तंत्र ही एक अर्वाचीन प्राचीन पद्धती आहे. राज्यांनी ती जरूर अवलंबवावी. देहदंड हा माणसाच्या मनाच्या जखमा भरून येण्याच्या प्रक्रियेपेक्षा जास्त सोपा मार्ग आहे परंतु भारतीय लोकांचं आयुष्य - कोणत्याही माणसाचं आयुष्य अत्यंत मोलाचं असून कोणत्याही टोकाच्या परिस्थितीत सुद्धा ते वाचवण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे. वरील सूचनेची दखल घेऊन आम्ही श्री कटणेश्वरकर, महाराष्ट्र शासनाचे सन्मा. वकील यांचेकडे राज्यसरकारने कैद्यांमध्ये सुधारणा आणि त्यांचे पुनर्वसन यासाठी कोणती पावले उचललेली आहेत याबद्दल विचारणा केली. कारागृह महानिरीक्षक (मुख्यालय) महाराष्ट्र यांची सही असलेले प्रतिज्ञापत्र दिनांक २७/११/२०१८ प्रसृत केले गेले होते. ज्यामध्ये असे नमूद करण्यात आले होते की कारागृह अधीक्षकांना परिपत्रके जारी करण्यात आली होती, ज्याद्वारे कैद्यांसाठीच्या सुधारगृहात राहणाऱ्या कैद्यांचे शारिरिक आणि मानसिक स्वास्थ्य सुधारण्यासाठी योगासने आणि ध्यानधारणेचे सराववर्ग सुरू करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या होत्या. त्यामध्ये असेही नमूद करण्यात आले होते की महाराष्ट्र कारागृह विभागाने "प्रेरणा पथ" नावाचा एक कार्यक्रम सुरू केलेला आहे. ज्यामध्ये येरवडा मध्यवर्ती कारागृह, पुणे येथे योगासनांच्या कार्यक्रमात भाग घेण्यासाठी कैद्यांना प्रवृत्त करण्यास श्री रामदेवबाबा आणि इतर काही व्यक्तींना बोलावण्यात आले होते. त्यामध्ये असेही पुढे नमूद करण्यात आले होते की सदर विभाग कैद्यांना त्यांनी योगासने आणि ध्यानधारणा यांत सहभागी व्हावे यासाठी प्रोत्साहन देत होते आणि ज्या कैद्यांनी योगासनांमध्ये प्राविण्य प्राप्त केले होते त्यांचे

४४)

वेळोवेळी कौतुकही केले जात होते.

१५) आम्ही निर्देश देऊनसुद्धा भारत सरकार यांनी या देशांतर्गत कारागृहामधील कैद्यांच्या पुनर्वसनासाठीच्या प्रयत्नाबाबत स्थिती नमूद करणारे प्रतिज्ञापत्र सादर केलेले नाही. भारत सरकारकडून कोणताही प्रतिसाद न मिळाल्यामुळे आम्ही आमच्या पद्धतीने सुधारणा आणि पुनर्वसनासाठी उपाय योजनांचा शोध घेतला. देशभरातील कारागृहांच्या दैनंदिनी कामकाजामध्ये एकरूपता राखली जावी या हेतूने सदर कारागृहाचे अधिक्षण आणि व्यवस्थापन यासाठी आदर्श कारागृह कायदा बनविणेकामी नोव्हेंबर २००० मध्ये महासंचालक, पोलीस संशोधन आणि विकास केंद्र यांच्या अध्यक्षतेखाली आदर्श कारागृह नियम पुस्तिका समिती स्थापण्यात आली होती. गृहमंत्रालय यांनी मान्यता दिलेली आदर्श कारागृह नियम पुस्तिका २०१६ ("२०१६ नियम पुस्तिका") कारागृहातील बंधांच्या शिक्षणाविषयी उल्लेख करते जे त्यांच्या सर्वांगीण विकासाकरीता महत्वाचे आहे. २०१६ नियमपुस्तिकेतील प्रकरण १४ मधील परिच्छेद १४.०६ मधील मजकूर हा इतर विषयाबरोबर शैक्षणिक कार्यक्रम ज्यामध्ये योगा, आरोग्य/स्वच्छता विषयक शिक्षण, नैतिक आणि अध्यात्मिक शिक्षण यांच्याशी संबंधित आहे. परंतु (प्रत्यक्षात) किती राज्यांनी २०१६ नियमपुस्तिका स्विकारली आहे हे दाखवणारी कोणतीही कागदपत्रे आमच्यासमोर अभिलेखावर नाहीत. आम्ही राज्यांना असे निर्देश देत आहोत कि त्यांनी २०१६ नियमपुस्तिकेमध्ये नमूद केलेला सुधारणा आणि पुनर्वसन कार्यक्रम राबविण्यासाठी जरूर विचार करावा. राज्यांसाठी त्याव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही सुधारणाविषयक उपाययोजनांचा अवलंब करण्याचा पर्याय खुला आहे.

१६) त्याप्रमाणे अपील अंशतः मान्य करण्यात येत आहेत आणि मृत्यूदंडाचा शिक्षादेश रद्द करण्यात येत आहे आणि अपिलार्थीस ३० वर्ष कारावासाची शिक्षा, शिक्षेतील सुटी शिवाय, सुनावण्यात येत आहे.

----- न्या.

(एस. ए. बोबडे)

----- न्या.

(एल. नागेश्वर राव)

----- न्या.

(आर. सुभाष रेड्डी)

नवी दिल्ली

१७ जानेवारी, २०१९. ४४)

§§

नकार (डिस्क्लेमर)

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजीभाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल." §§

Office of the
Chief Translator & Interpreter
High Court, Bombay

} SCEM-4

A True Translation

§§

for Chief Translator & Interpreter
High Court, Bombay